

The Greek Review of Social Research

Vol 39 (1980)

39-40

Κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά και κίνητρα μεταναστεύσεως των Ελλήνων επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν την περίοδο 1960-71

Άννα Αμηνά

doi: [10.12681/grsr.547](https://doi.org/10.12681/grsr.547)

Copyright © 1980, Άννα Αμηνά

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Αμηνά Α. (1980). Κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά και κίνητρα μεταναστεύσεως των Ελλήνων επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν την περίοδο 1960-71. *The Greek Review of Social Research*, 39, 221-232.
<https://doi.org/10.12681/grsr.547>

**κοινωνικοοικονομικά
χαρακτηριστικά και
κίνητρα μεταναστεύσεως
των Έλλήνων έπιστημόνων
πού έπαναπατρίστηκαν
τήν περίοδο 1960-71**

της
"Αννας Άμνρά
Κοινωνιολόγου

είσαγωγή

Τό πρόβλημα τής διαρροής έπιστημόνων άπασχόλησε έντονα τούς ήγέτες τών άναπτυσσομένων κρατών στή δεκαετία τού '60. Στο τέλος τού 1967 τό θέμα τέθηκε πρós συζήτηση στή Γενική Συνέλευση τού ΟΗΕ άπό άντιπροσώπους άναπτυσσομένων χωρών πού θεώρησαν ότι ή διαρροή αυτή έπηρεάζε άνασταλτικά τήν άνάπτυξη τών κρατών τους. Άποτέλεσμα αυτών τών συζητήσεων ήταν ή άπόφαση νά συλλεγούν στοιχεία σχετικά μέ τό μέγεθος, τίς αίτίες και τίς έπιπτώσεις αυτής τής διαρροής έπιστημόνων. Άκολούθησαν έκθέσεις πάνω στό θέμα, πού βασίστηκαν κυρίως σέ μελέτες τού Ίνστιτούτου Έκπαίδευσεως και Έρευνών τού ΟΗΕ (UNITAR). Τό UNITAR διερευνώντας τό θέμα διαπίστωσε ότι ύπήρχαν κενά πού δέν επέτρεπαν τήν κατανόηση τού φαινομένου τής διαρροής έπιστημόνων παρ' όλο πού ή σχετική βιβλιογραφία ήταν ήδη όγκώδης. Ένα άπό τά κενά άφορούσε τούς παράγοντες πού έπηρεάζουν τούς έπιστήμονες στήν άπόφασή τους νά σπουδάσουν στό έξωτερικό και, μετά άπό τίς σπουδές, νά παραμείνουν έξω ή νά έπιστρέψουν στή χώρα τους. Ή βιβλιογραφία περιείχε πάμπολλες ύποθέσεις σχετικά μέ τό θέμα αλλά δέν ήταν δυνατό νά προσδιοριστούν μέ βεβαιότητα τά κίνητρα πού ώθούν άτομα διαφόρων έθνικότητων, διαφόρων κοινωνικοοικονομικών ομάδων, και άτομα πού διανύουν διάφορα στάδια τής ζωής, νά άποφασίσουν «ύπέρ» ή «κατά» τής μεταβάσεως ή και παραμονής τους σέ κάποια χώρα πού άνεπτυγμένη άπό τή χώρα τής καταγωγής τους. Τό κενό αυτό άπέκλειε στους προγραμματιστές τή δυνατότητα νά προβλέψουν και νά έπηρεάσουν τίς άποφάσεις τών έπιστημόνων τής χώρας τους και νά στηρίξουν σέ γερές βάσεις τήν άναπτυξιακή πολιτική τους. Για νά καλυφθεί αυτό τό κενό τό UNITAR ξεκίνησε τήν έρευνα «Μετανάστευση και Έπαναπατρισμός Έπιστημόνων».

σκοπός, εύρος και μέθοδος τής έρευνας τού UNITAR

Σκοπός τής έρευνας τού UNITAR ήταν νά διερευνηθούν οι παράγοντες πού ώθούν άτομα άπό άναπτυσσόμενες χώρες νά σπουδάσουν σέ άνεπτυγμένες χώρες· νά παραμείνουν σέ άνεπτυγμένες χώρες ή νά έπιστρέψουν στήν πατρίδα τους μετά άπό σπουδές ή και έργασία στό έξωτερικό· νά ξαναφύγουν άπό τήν πατρίδα τους. Για νά πετύχει αυτός ό σκοπός, τό πρόγραμμα μελέτης τού UNITAR προέβλεπε τήν εξέταση α) φοιτητών άπό άναπτυσσόμενες χώρες πού σπούδαζαν σέ άνεπτυγμένες χώρες, β) έπιστημόνων άπό άναπτυσσόμενες χώρες πού, μετά τό τέλος τών σπουδών τους, παρέμειναν σέ κάποια άνεπτυγμένη χώρα, γ) έ-

πιστημόνων ἀπὸ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού ἐπέστρεψαν νὰ ἐργαστοῦν στὸν τόπο τους μετὰ ἀπὸ σπουδές ἢ ἐργασία σὲ κάποια ἀνεπτυγμένη χώρα, καὶ δ) ἐργοδοτῶν σὲ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού ἀπασχολοῦσαν ἐπαναπατρισθέντες ἐπιστήμονες.

Ἀνεπτυγμένες χώρες, γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς μελέτης τοῦ UNITAR, ὀρίστηκαν ἀρχικὰ οἱ ΗΠΑ, ὁ Καναδάς, ἡ Δυτικὴ Γερμανία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία. Στὴν πορεία τῆς μελέτης συμπεριελήφθησαν καὶ ἄλλες χώρες, ὅπως ἡ Αὐστραλία, ἡ Αὐστρία, ἡ Ἑλβετία καὶ ἡ Ἰταλία. Ἡ Ἰταλία συμπεριελήφθη γιὰτὶ ἔλκυει μεγάλο ἀριθμὸ ξένων σπουδαστῶν.

Ἀναπτυσσόμενες χώρες πού ἔλαβαν μέρος στὴν ἔρευνα τοῦ UNITAR ἦταν οἱ ἀκόλουθες: Ἀργεντινὴ, Βραζιλία, Γκάνα, Ἑλλάδα, Ἰνδίες, Κολομβία, Νότιος Κορέα καὶ Σρί Λάνκα. Ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἀπὸ τὰ τελευταῖα κράτη πού τὸ UNITAR κάλεσε νὰ συμμετάσχουν στὴν ἔρευνα. Ἡ πρόσκληση βασίστηκε στὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἑλλάδα, παρ' ὅλο ὅτι βρισκόταν σὲ ὑψηλότερο σημεῖο ἀναπτύξεως ἀπὸ ὀρισμένες ἀναπτυσσόμενες χώρες τῆς ἔρευνας, εἶχε σύμφωνα μὲ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεία μεγάλη διακίνηση ἐπιστημόνων.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR περιλάμβανε ἐπιστήμονες ἀπὸ ὅποιονδήποτε κλάδο πλὴν τῆς Ἰατρικῆς, τῆς Ὀδοντιατρικῆς καθὼς καὶ τοῦ κλάδου τῶν Νοσοκόμων καὶ τῶν Μαιῶν. Οἱ ἐπιστήμονες αὐτῶν τῶν κλάδων θὰ ἀποτελοῦσαν ἀντικείμενα χωριστῆς μελέτης πού θὰ πραγματοποιῶσε ἡ Παγκόσμια Ὄργανωση Ὑγείας. Τὸ δείγμα τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR ἀπέτελεσαν 6.026 ἐπιστήμονες ἀπὸ τὶς ἀναπτυσσόμενες χώρες πού προαναφέρθηκαν.

Οἱ ἐπιστήμονες τοῦ δείγματος τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR ἀνῆκαν στὶς ἀκόλουθες κατηγορίες: α) φοιτητές ἀπὸ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού σπούδαζαν σὲ ἀνεπτυγμένες χώρες, β) ἐπιστήμονες ἀπὸ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού παρέμειναν νὰ ἐργαστοῦν σὲ μίαν ἀπὸ τὶς ἀνεπτυγμένες χώρες τῆς ἔρευνας, καὶ, γ) ἐπιστήμονες ἀπὸ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού ἐπαναπατρισθήκαν μετὰ ἀπὸ σπουδές ἢ καὶ ἐργασία σὲ μίαν ἢ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀνεπτυγμένες χώρες τῆς ἔρευνας. 683 Ἑλλήνες ἐπιστήμονες—482 ἐπαναπατρισθέντες ἀπὸ τὶς ἀνεπτυγμένες χώρες τῆς ἔρευνας καὶ 201 φοιτητές στὶς ΗΠΑ—συμπεριλαμβάνονται στὸ δείγμα τῶν 6.026 ἐπιστημόνων τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR.

Ὁ προγραμματισμὸς καὶ ὁ συντονισμὸς τῶν ἐρευνῶν ὄλων τῶν κρατῶν-μελῶν ἀνετίθη ἀπὸ τὸ UNITAR στὸ Γραφεῖο Ἐφαρμοσμένης Κοινωνικῆς Ἐρευνας τοῦ Πανεπιστημίου Κολούμπια τῆς πόλης τῆς Νέας Ὑόρκης. Ἡ κοινὴ μεθοδολογία προσφέρει τὴ δυνατότητα α) νὰ ἀναλυθοῦν τὰ στοιχεία κάθε χώρας χωριστὰ καὶ νὰ γίνουιν συγκρίσεις πού ἀφοροῦν διάφορες ὁμάδες ἐπιστημόνων τῆς χώρας, β) νὰ συγκριθοῦν τὰ στοιχεία πού προέκυψαν ἀπὸ τὶς μελέτες τῶν διαφόρων χωρῶν, καὶ γ) νὰ ἀναλυθοῦν τὰ στοιχεία ἀπὸ ὅλες τὶς χώρες στὸ σύνολό τους.

σκοπὸς τοῦ ἄρθρου

Σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι α) νὰ παρουσιαστοῦν τὰ κοινωνικοοικονομικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων πού ἐπαναπατρισθήκαν τὴν περίοδο 1960-71, β) νὰ ἐξεταστοῦν τὰ κίνητρα ἀποδημίας τους, καὶ γ) νὰ συγκριθοῦν μὲ τὰ κίνητρα ἀποδημίας τῶν ἐπαναπατρισθέντων ἐπιστημόνων τῶν ἄλλων ἀναπτυσσομένων χωρῶν τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR.

Η ΕΡΕΥΝΑ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ
ΠΟΥ ΕΠΕΣΤΡΕΨΑΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1960-71:
ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ, ΔΕΙΓΜΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

Πληθυσμὸς τῆς ἔρευνας. Ὁ πληθυσμὸς τῆς ἔρευνας τῶν ἐπαναπατρισθέντων Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, πάντοτε σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο ἔρευνας τοῦ UNITAR, περιλάμβανε Ἑλληνες ἐπιστήμονες, ἄντρες καὶ γυναῖκες κάθε ἡλικίας πού εἶχαν τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικὰ:

α) Τελεῖωσαν τὶς γυμνασιακὲς τους σπουδές στὴν Ἑλλάδα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ χώρα πού γεννήθηκαν, τὴν ἐθνικότητα καὶ τὴν ὑπηκοότητα τους.

β) Σπούδασαν σὲ μίαν τουλάχιστον «ἀνεπτυγμένη» χώρα τῆς ἔρευνας, δηλαδὴ ΗΠΑ, Καναδὰ, Δυτικὴ Γερμανία, Γαλλία, Ἀγγλία, Αὐστρία, Ἰταλία.

γ) Πῆραν κάποιο δίπλωμα ἢ ἄλλο τίτλο σπουδῶν ἀπὸ μίαν ἀπὸ τὶς χώρες πού ἀναφέρονται παραπάνω.

δ) Ἄν δὲν πῆραν τίτλο σπουδῶν, παρακολούθησαν μαθήματα σὲ κάποιο ἀκαδημαϊκὸ ἴδρυμα τῶν χωρῶν πού ἀναφέρονται στὸ (β) γιὰ δύο τουλάχιστον χρόνια.

ε) Ἐπέστρεψαν στὴν Ἑλλάδα, μετὰ ἀπὸ σπουδές ἢ καὶ ἐργασία, ἀνάμεσα στὰ ἔτη 1960-1971.

στ) Ἀνῆκαν σὲ ὅποιονδήποτε κλάδο πλὴν α) τῆς Ἰατρικῆς, τῆς Ὀδοντιατρικῆς καὶ τοῦ κλάδου τῶν Νοσοκόμων καὶ Μαιῶν (οἱ φαρμακοποιοὶ, κτηνίατροι καὶ ἐργασιοθεραπευτὲς συμπεριελήφθησαν στὸν πληθυσμὸ τῆς ἔρευνας) καὶ β) τῶν στρατιωτικῶν.

Ἐξέγερση τῶν ἐπιστημόνων. Γιὰ νὰ βρεθοῦν ὁ ἐπιστήμονες τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἔρευνας τὰ μέλη τῆς ὁμάδας τοῦ ΕΚΚΕ πού ἀνέλαβαν τὴ διεξαγωγή τῆς ἔρευνας:

α) Ἦρθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ 396 πηγές, ὅπως Ὑπουργεῖα, Νομαρχίες, Ἀνώτατα καὶ Ἀνώτερα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα, Πρεσβείες, Τράπεζες, Ὄργανισμοὺς, Συνδέσμους, Ἰνστιτοῦτα, Βιομηχανίες, Ἐταιρεῖες, κτλ.

β) Ἐστάλην πάνω ἀπὸ 2.000 γράμματα σὲ ἐπιστήμονες καὶ ὀργανώσεις.

γ) Ἀνακοίνωσαν τὴν ἔρευνα καὶ τὸ σκοπὸ τῆς ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο καὶ τὸν ἡμερήσιο τύπο μὲ τὴν παράκληση νὰ ἐπικοινωνήσουν οἱ ἐπαναπατρισθέντες ἐπιστήμονες μὲ τὸ ΕΚΚΕ.

δ) Πραγματοποίησαν πάμπολλες τηλεφωνικές επαφές με επιστήμονες και οργανισμούς τόσο στην Αθήνα όσο και στην επαρχία.

Δέν είναι δυνατό να γνωρίζουμε αν βρέθηκαν δλοι οι επιστήμονες που επαναπατρίσθηκαν στην ένδεκαετία 1960-71, τό γεγονός όμως ότι 40% τών επιστημόνων βρέθηκαν από δύο ή και περισσότερες πηγές δείχνει πως σέ όρισμένους τουλάχιστον κλάδους— π.χ. μηχανικοί, αρχιτέκτονες, γεωπόνου—ύπήρχε μεγάλη κάλυψη του πληθυσμού.

Η προσπάθεια εξεύρεσης επαναπατρισθέντων επιστημόνων απέδωσε στοιχεία 6.416 επιστημόνων από τους οποίους 3.697 είχαν τά χαρακτηριστικά του πληθυσμού τής έρευνας.

Τό δείγμα τής έρευνας. Τό δείγμα τής έρευνας ήταν τυχαίο και τό απέτελεσαν 668 επιστήμονες, δηλαδή τό 18%· τά όνόματά τους διαλέχθηκαν από τόν άλφαβητικό κατάλογο τών 3.697 ατόμων του «πληθυσμού» τής μελέτης. Από τους 668 επιστήμονες του δείγματος 482, δηλαδή 72,2%, απάντησαν στό έρωτηματολόγιο τής έρευνας, 13,2% άρνήθηκαν νά συμπληρώσουν τό έρωτηματολόγιο, 5,7% είχαν ξαναφύγει για τό έξωτερικό, 4,2% δέν βρέθηκαν και 4,7% αποκλείστηκαν γιατί άποδείχθηκε ότι δέν είχαν τά χαρακτηριστικά του πληθυσμού τής έρευνας.

Συλλογή και επεξεργασία στοιχείων. Τά στοιχεία τής έρευνας συγκεντρώθηκαν με τή βοήθεια του έρωτηματολογίου που χρησιμοποιήσαν μεταφρασμένο στη γλώσσα τους όλες οι χώρες που πήραν μέρος στην έρευνα του UNITAR. Τό έρωτηματολόγιο δόθηκε στους περισσότερους επιστήμονες του δείγματος από συνεντευκτή του ΕΚΚΕ. Ο συνεντευκτήτής έξηγούσε τό σκοπό τής έρευνας καθώς και τόν τρόπο με τόν όποιο θά έπρεπε νά συμπληρωθεί τό έρωτηματολόγιο. Ο έρωτώμενος είχε τή δυνατότητα νά συμπληρώσει τό έρωτηματολόγιο μόνος του ή με τή βοήθεια του συνεντευκτή. Αν ό έρωτώμενος συμπλήρωνε τό έρωτηματολόγιο μόνος του ακολουθούσε μία σύντομη συνέντευξη που άφορούσε τίς γενικότερες άπόψεις του έρωτωμένου σχετικά με τό θέμα τής έρευνας.

Η επεξεργασία τών στοιχείων έγινε με τή βοήθεια του προγραμματιστικού συστήματος ηλεκτρονικών ύπολογιστών SPSS.

κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των Έλλήνων επιστημόνων που επαναπατρίσθηκαν τήν περίοδο 1960-71

Τά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά τών Έλλήνων επιστημόνων που επέστρεψαν στην Ελλάδα τήν ένδεκαετία 1960-71, μετά από σπουδές ή από εργασία στίς χώρες τής έρευνας—δηλαδή ΗΠΑ, Καναδά, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Αύστρια και Ιταλία—ήταν τά ακόλουθα:

1. Τό 90,5% ήταν άντρες και τό 9,5% γυναίκες.

2. Έφυγαν από τήν Ελλάδα ανάμεσα στα έτη 1946 και 1970, ή πλειονότης όμως έφυγε ανάμεσα στα έτη 1954 και 1962.
3. Η ηλικία τους κατά τήν αναχώρησή τους από τήν Ελλάδα ήταν:
  - Κάτω τών 19 ετών για 31,8% τών επιστημόνων του δείγματος,
  - 20-22 ετών για 23,5%
  - 23-27 ετών για 19,8%
  - 28-32 ετών για 16,5%
  - 33-43 ετών για 8,4%
4. Η ηλικία τών επιστημόνων κατά τό χρόνο τής έρευνας (1972) ήταν:
  - 23-27 ετών για 1,5%
  - 28-32 ετών για 18,8%
  - 33-37 ετών για 41,7%
  - 38-42 ετών για 25,8%
  - 43-47 ετών για 9,7%
  - Πάνω από 48 ετών για 2,5%
5. 97,5% τών επιστημόνων είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα. Έπτά επιστήμονες γεννήθηκαν στην Αίγυπτο και από ένας στην Τουρκία, Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Αύστρια και ΗΠΑ. 98,3% είχαν ελληνική ύπηκοότητα, ενώ οι λοιποί είχαν τήν ύπηκοότητα τών ΗΠΑ, Καναδά και Μεγάλης Βρετανίας.
6. Περίπου 20% τών γονέων τών επιστημόνων του δείγματος γεννήθηκαν σέ χώρα άλλη από τήν Ελλάδα, κυρίως Μικρά Ασία (16%), αλλά και Αίγυπτο, Ρωσία, Βουλγαρία, Κύπρου, ΗΠΑ, Γαλλία, Ινδίες, Γιουγκοσλαβία και Λίβανο.
7. Από τους 482 επιστήμονες του δείγματος 67% γεννήθηκαν σέ αστικές περιοχές τής χώρας, δηλαδή σέ δήμους ή κοινότητες με πληθυσμό άνω τών 10.000 κατοίκων και τό 33% γεννήθηκαν σέ ήμισιαστικές ή άγροτικές περιοχές, δηλαδή κοινότητες κάτω τών 10.000 κατοίκων. Από τους επιστήμονες που ή προέλευσή τους ήταν άστική, ή πλειονότητα (62,8%) γεννήθηκαν στην Αθήνα και τή Θεσσαλονίκη.
8. Τό 86,2% του συνόλου τών επιστημόνων του δείγματος παράτασε τίς σπουδές τής Μέσης Εκπαίδεύσεως σέ αστικές περιοχές τής Ελλάδας και μόνο τό 13,8% σέ ήμισιαστικές ή άγροτικές περιοχές. Από τους επιστήμονες που τελείωσαν τό Γυμνάσιο σέ αστικές περιοχές, τό 65,7% άποφοίτησε από σχολεία τής Αθήνας και τής Θεσσαλονίκης.
9. Τό επίπεδο εκπαίδεύσεως τών πατέρων τών επιστημόνων του δείγματος ήταν τό ακόλουθο:
  - Καμία εκπαίδευση ή λίγες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, 7,8%.
  - Δημοτικό ή λίγες τάξεις Γυμνασίου, 39,5%
  - Άποφοίτηση από τό Γυμνάσιο ή και κάποια παρακολούθηση μαθημάτων Άνωτέρας ή Άνωτάτης σχολής, 26,8%.
  - Πτυχίο Άνωτέρας ή Άνωτάτης Σχολής 25,9%.

- Έφ' ὅσον ὅλοι οἱ ἐπιστήμονες τοῦ δείγματος κατέχουν πτυχίο Ἀνωτάτης ἢ Ἀνωτέρας Σχολῆς, τὸ 74,1% αὐτῶν παρουσιάζει κοινωνικὴ ἄνοδο μιάς ἢ περισσότερῶν βαθμίδων σὲ σχέση με τὸν πατέρα τους, ἂν πάρουμε τὸ επίπεδο ἐκπαιδεύσεως σάν δείκτη κοινωνικοοικονομικῆς κινητικότητας.
10. Πρὶν τὴν ἀναχώρησή τους γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ μόνον τὸ 37,5% τῶν ἐπιστημόνων εἶχαν ἀρκετὲς γνώσεις μιάς ξένης γλώσσας ὥστε νὰ εἶναι σέ θέση νὰ διαβάσουν σ' αὐτὴν βιβλία καὶ περιοδικὰ τοῦ κλάδου τους. Ἀπὸ τοὺς 181 ἐπιστήμονες αὐτῆς τῆς ομάδας, 60% εἶχαν γνώσεις ἀγγλικῆς γλώσσας, 16,5% γνώσεις γερμανικῆς, 15,5% γνώσεις γαλλικῆς καὶ 7,7% γνώσεις ἰταλικῆς.
11. 89,4% τῶν ἐπιστημόνων τοῦ δείγματος ἦταν ἀγαμοὶ, ὅταν ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα γιὰ σπουδὲς στὸ Ἐξωτερικόν.
12. Ἀπὸ τοὺς 482 ἐπιστήμονες τοῦ δείγματος μόνον τὸ 35,3% εἶχαν ἐργαστεῖ στὴν Ἑλλάδα πρὶν τὴ μεταβασί τους στὸ Ἐξωτερικόν. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ αὐτῶν τῶν ἐπιστημόνων ἐργαζόταν γιὰ τὸ ἑλληνικὸ δημόσιο, 57,7%. Οἱ ὑπόλοιποι εἶχαν ἀπασχοληθεῖ σὲ ἰδιωτικὲς ἐπιχειρήσεις (18,8%), σὲ δική τους ἢ οἰκογενειακὴ ἐπιχείρηση (13,9%), σὲ δημόσια ὑπηρεσία ἄλλου κράτους (1,2%) ἢ σὲ ἄλλη κατηγορία ἢ συνδυασμὸ κατηγοριῶν (8,4%).
13. Οἱ ἐπιστήμονες πού ἐργάστηκαν στὴν Ἑλλάδα πρὶν τὴν ἀναχώρησή τους—δηλ. τὸ 35,3% τοῦ συνόλου—ἦταν ἄτομα πού μετέβησαν στὸ Ἐξωτερικόν γιὰ μεταπτυχιακὲς σπουδές, ἐνῶ ἡ πλειονότητα τῶν ἐπαναπαρισθέντων Ἑλλήνων ἐπιστημόνων (64,7%) πῆγαν στὸ Ἐξωτερικόν γιὰ νὰ ἀποκτήσουν ἓνα πρῶτο πανεπιστημιακὸ πτυχίον.

λόγοι πού ὤθησαν τοὺς Ἑλλήνες ἐπιστήμονες πού ἐπαναπατρίστηκαν τὴν περίοδο 1960-71 νὰ μεταβοῦν στὸ ἐξωτερικόν

Τρόπος συλλογῆς τῶν στοιχείων

Πολλοὶ παράγοντες συμβάλλουν στὴν ἀπόφαση ἐνός ἀτόμου νὰ μεταβεῖ στὸ ἐξωτερικόν—ὥσεις καὶ ἔλξεις τῶν χωρῶν καταγωγῆς καὶ προορισμοῦ, φιλοδοξίες καὶ ὑποκειμενικὲς ἐπιρροές, ἀντικειμενικὲς καταστάσεις, προσωρινὰ ἐρεθίσματα ἢ μακροπρόθεσμες προσδοκίαι κέρδους. Δέν εἶναι πάντως ποτὲ ἓνας μόνον παράγοντας πού ἐπηρεάζει, ἀλλὰ ἓνα συμπλεγμα κινήτρων. Οἱ ὥσεις καὶ ἔλξεις πού ὑπέδειξε ἡ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα βιβλιογραφία καὶ πού ἡ σημασία τους διερευνήθηκε ἀπὸ τὴν παρούσα μελέτη εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

1. Ἐκπαιδευτικοὶ παράγοντες:
(α) Ἐλξεις ἀπὸ τὴ χώρα προορισμοῦ:
(1) Ποιότητα ἐκπαιδεύσεως
(2) Ὑποτροφίες

- (3) Συμβουλὴ ἀτόμων πού ζοῦν στὴν ξένη χώρα: μέλη οἰκογενείας, φίλοι, καθηγητές
(β) Ὦσεις ἀπὸ τὴ χώρα καταγωγῆς:
(1) Θετικὲς ὥσεις
(α) Ὑποτροφίες ἀπὸ τὴ χώρα καταγωγῆς γιὰ μιά ξένη χώρα
(β) Συμβουλὴ σημαντικῶν γιὰ τὸν ἐπιστήμονα προσώπων: σύζυγος, μέλη οἰκογενείας, καθηγητές, φίλοι
(γ) Σημασία τῆς ξένης ἐκπαιδεύσεως / πτυχίου γιὰ τὴ μελλοντικὴ σταδιοδρομία τοῦ ἐπιστήμονα στὴ χώρα καταγωγῆς του
(2) Ἀρνητικὲς ὥσεις
(α) Χαμηλὸ ἐπίπεδο ἐκπαιδεύσεως στὴ χώρα καταγωγῆς
(β) Δυσκολία εἰσαγωγῆς στὰ ἀνώτερα ἢ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τῆς χώρας καταγωγῆς.

2. Οἰκονομικοὶ παράγοντες:

- (α) Ἐλξεις ἀπὸ τὴ χώρα προορισμοῦ:
(1) Δυνατότητα ἐργασίας
(2) Ποιότητα τοῦ περιβάλλοντος ἐργασίας
(3) Συνθήκες διαβιώσεως
(β) Ὦσεις ἀπὸ τὴ χώρα καταγωγῆς:
(1) Θετικὴ ὥση: ἡ ἀξία τῆς ἐπιστημονικῆς πείρας, πού ἀποκτᾶται μὲ τίς σπουδές καὶ τὴν ἐργασία στὸ ἐξωτερικόν γιὰ σταδιοδρομία τῆς χώρας καταγωγῆς
(2) Ἀρνητικὴ ὥση: περιορισμένες δυνατότητες σταδιοδρομίας στὴ χώρα καταγωγῆς.

3. Προσωπικοὶ παράγοντες:

- (α) Ἐλξεις ἀπὸ τὴ χώρα προορισμοῦ:
(1) Εὐνέμενός διακείμενο κοινωνικὸ καὶ προσωπικὸ περιβάλλον· παρουσία συγγενῶν καὶ φίλων
(2) Προσωπικὴ ἐλευθερία
(3) Πιὸ ἐπιθυμητὴ πολιτικὴ κατάσταση
(4) Δυνατότητα διερευνησεως προοπτικῶν μονίμου ἐγκαταστάσεως στὴ χώρα ὑποδοχῆς
(β) Ὦσεις ἀπὸ τὴ χώρα ὑποδοχῆς:
(1) Διώξεις, προκαταλήψεις ἐναντίον τῶν μελῶν τῆς ἔθνικῆς ἢ πολιτικῆς ομάδας στὴν ὁποία ἀνήκει τὸ ἄτομο
(2) Πολιτικὴ κατάσταση
(3) Οἰκογενειακὴ κατάσταση.

Γιὰ νὰ διερευνηθοῦν τὰ παραπάνω συμπλέγματα κινήτρων μεταβάσεως σὲ ξένη χώρα γιὰ σπουδές ἢ ἐργασία, ζητήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες πού ἔλαβαν μέρος στὴν ἔρευνα νὰ ἐξετάσουν μιά σειρά παραγόντων καὶ νὰ σημειώσουν γιὰ κάθε ἓναν ἀπ' αὐτοὺς ἂν ἦταν α) πολὺ σημαντικὸς β) σημαντικὸς γ) μικρῆς σημασίας δ) ἀσημαντικός ἢ ε) παράγων πού δέν τοὺς ἀφορούσε. Ὁ Πίνακας V παρουσιάζει αὐτοὺς τοὺς παράγοντες. Στὴν περιγραφή τῶν πορισμάτων πού ἀκο-

λουθεί λήφθηκαν υπ' όψη οι απαντήσεις «πολύ σημαντικός» και «σημαντικός» παράγων.

πορίσματα από την έρευνα των επαναπατρισθέντων Έλλήνων επιστημόνων 1960-71: κίνητρα άποδημίας

Ο κύριος λόγος μεταβάσεως στο εξωτερικό για το 84,9% των επιστημόνων του δείγματος ήταν οι σπουδές. Μόνο το 1,2% των επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν πήγε άρχικά στο εξωτερικό για εργασία, ενώ το 13,9% ήταν άτομα που προγραμματίσαν τη μετάβασή τους στο εξωτερικό με στόχο να εργαστούν και να σπουδάσουν.

Τά εκπαιδευτικά κίνητρα, που επηρέασαν την απόφαση τόσο μεγάλο ποσοστό επιστημόνων (98,8%), πió αναλυτικά κατατάσσονται ως εξής:

(α) Έλξεις από την ξένη χώρα: Σημαντικότερο ρόλο στην απόφαση τών επαναπατρισθέντων Έλλήνων επιστημόνων να σπουδάσουν σέ ξένη χώρα έπαιξε ή πεποίθηση ότι τά μέσα που διατίθενται στο εξωτερικό (66,2%) και γενικά τό επίπεδο εκπαίδευσως (63,9%) είναι άνωτερα. Σέ λίγες περιπτώσεις (16,2) ό παράγων «υποτροφία από πηγή του εξωτερικού» έπαιξε τόν άποφασιστικό ρόλο. Έξ ίσου μικρό ήταν και τό ποσοστό επιστημόνων που επηρεάστηκε από τή συμβουλή καθηγητών, συγγενών και φίλων από τό εξωτερικό (λιγότερο από 20%).

(β) Όψεις από τήν Ελλάδα: Θετικά έρεθίσματα που ώθησαν τούς επιστήμονες τής έρευνας να φύγουν από τήν Ελλάδα ήταν κατ' άρχήν ή έντύπωση ότι ένα ξένο πτυχίο έχει μεγαλύτερη αξία στην Ελλάδα (37,4%), όποτε οι πιθανότητες εξευρέσεως ίκανοποιητικής εργασίας μετά τήν επιστροφή θά ήταν αύξημένες, καθώς και ή συμβουλή φίλων, συγγενών και καθηγητών στην Ελλάδα που επηρέασε τό ένα τέταρτο περιπου τών επιστημόνων υπέρ τών σπουδών στο εξωτερικό, ενώ οι υποτροφίες για κάποια ξένη χώρα από έλληνική πηγή, ήταν σημαντικός παράγων στην απόφαση έλαχίστων (15,8%).

Οί άρνητικές όψεις μπορούν να θεωρηθούν πολύ πίο σημαντικές άν ληφθούν υπ' όψη τόσο οι επιστήμονες που θεωρούν τό επίπεδο τής ελληνικής άνωτατης εκπαίδευσως σάν κατώτερο (63,9%) όσο και εκείνοι που, ειδικότερα, πρώτον δέν έγιναν ή φοβήθηκαν ότι δέν θά γίνουν δεκτοί από τά ελληνικά πανεπιστήμια (35,5%), δεύτερον, δέν είχαν τή δυνατότητα στην Ελλάδα να κάνουν τίς σπουδές που επιθυμούσαν γιατί δέν υπήρχαν τά σχετικά προγράμματα μαθημάτων στον ελληνικό άκαδημαϊκό χώρο (41,1), και τρίτον, διάλεξαν μιά άναπτυγμένη χώρα για τήν εκπαίδευσή τους γιατί εκεί θά μπορούσαν να εκλέξουν άνάμεσα σέ περισσότερους τομείς σπουδών (29,9%).

Οί οικονομικοί λόγοι λίγο επηρέασαν—θετικά ή άρνητικά—τήν πλειονότητα τών επαναπατρισθέντων επιστημόνων στην απόφασή τους να σπουδάσουν έξω από τήν Ελλάδα. Πάντος 32,2% τών επιστημόνων

σκέφτηκαν πολύ σοβαρά, πριν άναχωρήσουν, τά έξοδα που θά άπαιτούσε ή παραμονή τους στο εξωτερικό, ενώ 23,6% άποφάσισαν να σπουδάσουν σέ χώρα άλλη από τήν Ελλάδα, γιατί άκριβώς εκεί θά είχαν τή δυνατότητα να εργασθούν ταυτόχρονα με τίς σπουδές τους και να καλύψουν τά έξοδά τους. Τό 21,8% τών επιστημόνων τού δείγματος ξεκίνησε για τό εξωτερικό με τήν ύπόσχεση οικονομικής συμπαράστασης εκ μέρους συγγενών στην Ελλάδα και μόνο 5,8% εκ μέρους συγγενών στο Έξωτερικό.

Προσωπικοί λόγοι που έκαναν τήν ξένη χώρα έλκυστική ήταν οι ακόλουθοι:

(α) Για 33,2% τών επαναπατρισθέντων οι σπουδές στο εξωτερικό τούς πρόσφεραν τήν ευκαιρία να δούν κι άλλα μέρη του κόσμου.

(β) Άν και μόνο τό 6% τών επιστημόνων πήγαν στο εξωτερικό έχοντας σκεφτεί σοβαρά τήν πιθανότητα να μεταναστεύσουν—2,1% σκοπεύοντας να εξασφαλίσουν τήν ύπηρεσία ή τουλάχιστον τήν άδεια μόνιμου παραμονής τής χώρας σπουδών τους, και 3,9% σκοπεύοντας να προετοιμάσουν τό έδαφος και για άλλα μέλη τής οικογένειάς του να μεταβούν εκεί—ή σκέψη να εγκατασταθούν μόνιμα σέ χώρα άλλη από τήν Ελλάδα άπασχόλησε πολύ περισσότερους: 159 επιστημόνων (33%) άποφάσισαν να άποκτήσουν ένα ξένο πτυχίο γιατί θά τούς ήταν άπαραίτητο άν τύχαινε να σταδιοδρομήσουν στο εξωτερικό.

(γ) 13,1% τών επιστημόνων θεωρήσαν ότι ή χώρα σπουδών θά τούς πρόσφερε περισσότερη προσωπική έλευθερία, ενώ 2,1% πήγαν στο εξωτερικό γιατί ό ή σύζυγός τους άποφάσισε να σπουδάσει εκεί.

Όρισμένοι προσωπικοί λόγοι ώθησαν λίγους από τούς επαναπατρισθέντες επιστήμονες να φύγουν από τήν Ελλάδα:

(α) Οί πιέσεις του οικογενειακού περιβάλλοντος άνάγκασαν 7% τών επιστημόνων να φύγουν από τόν τόπο τους, ενώ

(β) οι πιέσεις του πολιτικού κλίματος ώθησαν 5% τών επαναπατρισθέντων να εκπατρισθούν.

(γ) Για τό 9,6% τών επιστημόνων, ό σπουδές στο εξωτερικό ήταν ό μόνος τρόπος για να πάρουν άναβολή τής στρατιωτικής τους θητείας.

Διασταυρώνοντας τούς λόγους μεταβάσεως στο εξωτερικό με τίς μεταβλητές «τόπος γεννήσεως» και «τόπος άποπεριπτώσεως γυμνασιακών σπουδών» βρίσκουμε ότι ύδευμία σημαντική διαφορά στά κίνητρα έξόδου από τήν Ελλάδα ύπάρχει άνάμεσα σ' αυτούς που γεννήθηκαν ή περάτewσαν τή μέση εκπαίδευσή σέ άστικές και σέ ήμιαστικές ή άγροτικές περιοχές. Διαφορές παρατηρούνται ως προς τό φύλο, τήν εκπαίδευσή του πατέρα, τόν κλάδο, τό επίπεδο και τή χώρα σπουδών.

Μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών επηρεάστηκε από τή συμβουλή καθηγητών στην Ελλάδα και από τήν έξασφάλιση περισσότερων επαφών με άνθρωπους του κλάδου τους στο εξωτερικό, ενώ μεγαλύτερο ποσοστό

ἀνδρῶν εἶδε τὴ δυνατότητα σπουδῶν καὶ ἐργασίας στὸ ἐξωτερικὸ σάν λύση τοῦ προβλήματος καλύψεως τῶν ἐξόδων διαβίωσης καὶ σπουδῶν. Δύο ἄλλες σημαντικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὰ δύο φύλα εἶναι ὅτι πολὺ λιγότερο ποσοστὸ γυναικῶν ἔφυγε στὸ ἐξωτερικὸ ἐπειδὴ ἀπέτυχε ἢ φοβήθηκε ὅτι θὰ ἀποτύχει στὰ ἐλληνικὰ πανεπιστήμια (13,2% τῶν γυναικῶν ἔναντι τοῦ 38% τῶν ἀνδρῶν), ἐνῶ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν γυναικῶν ἔφυγε ἀφοῦ ἐξασφάλισε ὑποτροφία ἀπὸ πηγὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ (31,1% τῶν γυναικῶν ἔναντι τοῦ 14,6% τῶν ἀνδρῶν).

Ὡς πρὸς τὸ ἐπίπεδο ἐκπαίδευσής τοῦ πατέρα, ὅσο ὑψηλότερο εἶναι τὸ ἐπίπεδο τόσο μεγαλύτερο τὸ ποσοστὸ τῶν ἐπιστημόνων ποὺ θεώρησαν μεγάλης σημασίας τοὺς ἀκόλουθους λόγους μεταβάσεως στὸ ἐξωτερικὸ: α) «δὲν εἶχα τὴ δυνατότητα στὴν Ἑλλάδα νὰ κάνω τὶς συγκεκριμένες σπουδὲς ποὺ ἤθελα» β) «ἤθελα νὰ σπουδάσω σὲ ὀρισμένον Ἐκπαιδευτικὸ Ἴδρυμα» γ) «ἡ ἐκπαίδευσή καὶ τὰ μέσα στὸ ἐξωτερικὸ ἦταν ἀνώτερα» δ) «οἱ συγγενεῖς μου ποὺ ζοῦν στὸ ἐξωτερικὸ μοῦ ὑποσχέθηκαν οικονομικὴ βοήθεια ἂν σπούδαζα ἐκεῖ» καὶ ε) «τὰ μέλη τῆς οικογένειάς μου συνήθως σπουδάζουν ἐξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα». Ἀντιστρόφως ἀνάλογη εἶναι ἡ σχέση μεταξύ ἐπίπεδου μορφώσεως τοῦ πατέρα καὶ τῶν κινήτρων: α) «στὸ ἐξωτερικὸ θὰ ἦταν πιὸ εὐκολο νὰ ἐξοικονομῶ τὰ ἐξοδὰ μου ἐργαζόμενος καὶ νὰ σπουδάζω συγχρόνως», β) «ἐλπίζα νὰ ἐξασφαλίσω μιὰ ἐπικερτὴ ἐργασία στὸ ἐξωτερικὸ μετὰ τὶς σπουδὲς καὶ νὰ ἀποταμιεύσω χρήματα», γ) «φίλοι στὴν Ἑλλάδα μὲ συμβούλευσαν νὰ σπουδάσω στὸ Ἑξωτερικὸ», γ) «ἐξέταξα σοβαρὰ τὴν προοπτικὴ νὰ μεταναστεύω καὶ θεώρησα καλύτερο νὰ δοκιμάσω πρῶτα σάν φοιτητῆς» καὶ ε) «πῆγα σ' αὐτὴ τὴ χώρα μὲ προοπτικὴ νὰ πάω ἀργότερα σὲ ἄλλη ἀνεπτυγμένη χώρα».

Ὁσάκιςτικες διαφορὲς ὡς πρὸς τὰ κίνητρα μεταβάσεως στὸ ἐξωτερικὸ παρατηροῦνται μεταξύ τῶν ἐπιστημόνων οἱ ὁποῖοι πῆγαν σὲ μιὰ ἀνεπτυγμένη χώρα γιὰ μετεκπαίδευσή, ἀφοῦ εἶχαν ἐξασφαλίσει ἓνα πρῶτο πτυχίο στὴν Ἑλλάδα (35,2% τοῦ συνόλου), καὶ αὐτῶν ποὺ πῆγαν ἐκτὸς Ἑλλάδος γιὰ βασικὲς ἀνώτατες σπουδὲς (64,8% τοῦ συνόλου). Οἱ διαφορὲς αὐτὲς παρουσιάζονται στὸν Πίνακα I.

Ὁ Πίνακας αὐτὸς δείχνει ὅτι τὰ τρία τέταρτα καὶ πλέον τῶν ἐπιστημόνων ποὺ ἀποδήμησαν μὲ σκοπὸ τὴ μετεκπαίδευσή θεώρησαν τὶς σπουδὲς στὸ ἐξωτερικὸ ἀνώτερες (85,3%) ἢ δὲν εἶχαν κἀν τὴ δυνατότητα νὰ πραγματοποιήσουν τὶς συγκεκριμένες σπουδὲς ποὺ ἐπιθυμοῦσαν στὴν Ἑλλάδα (72,3%). Ἡ πλειονότητα ἔφυγε γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ μὲ ὑποτροφία εἴτε ἀπὸ πηγὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ, εἴτε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα (73,5%), καὶ μάλιστα πολλοὶ εἶχαν τὴ συμβουλὴ ἢ καὶ τὴν ὑποστήριξη κάποιου καθηγητῆ τους (41,2%). Σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο ἡ μεγαλύτερη ἀξία τοῦ ξένου πτυχιοῦ στὴν Ἑλλάδα καθὼς καὶ οἱ περισσότερες δυνατότητες ἐπαφῆς μὲ ἀνθρώπους τοῦ κλάδου τοῦ κάθε ἐπιστήμονα ποὺ

ΠΙΝΑΚΑΣ I. Κίνητρα μεταβάσεως στὸ ἐξωτερικὸ κατὰ ομάδες ἐπίπεδου ἐκπαίδευσής τῶν ἐπιστημόνων τὸν καιρὸ τῆς ἀποδημίας τους

Κίνητρα	Πρῶτο πτυχίο στὴν Ἑλλάδα (N.170)	Πρῶτο πτυχίο ἐξωτερικὸ (N.312)	Διαφορὰ σέ %
Ἐξωτερικὸ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα	40%	2,5%	+ 37,5
Ἐξωτερικὸ ἀπὸ πηγὴ τοῦ Ἑξωτερικοῦ	33,5%	6,7%	+ 26,8
Φόβος μὴ εἰσαγωγῆς σὲ Ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιο	5,9%	51,9%	- 46
Μὴ δυνατότητα πραγματοποίησης συγκεκριμένων σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα	72,3%	24%	+ 48,3
Ἀνώτερο ἐπίπεδο ἐκπαίδευσής στὸ Ἑξωτερικὸ	85,3%	52,2%	+ 33,1
Εὐγενεὶς στὴν Ἑλλάδα ὑποσχέθηκαν οικονομικὴ βοήθεια	5,9%	30,5%	- 24,6
Ξένο πτυχίο μεγαλύτερης ἀξίας στὴν Ἑλλάδα	53,5%	38,5%	+ 25
Καθηγητὲς στὴν Ἑλλάδα συμβούλευσαν ὑπὲρ τοῦ Ἑξωτερικοῦ	41,2%	11,9%	+ 29,3
Περισσότερες ἐπαφῆς μὲ ἀνθρώπους τοῦ κλάδου τοῦ ἐξωτερικοῦ	48,2%	26,6%	+ 21,6

προσφέρονται στὶς ἀνεπτυγμένες χώρες ἦταν κίνητρα ἀποδημίας πολὺ πιὸ σημαντικὰ παρά γιὰ τοὺς ἐπιστημόνους ποὺ ἔφυγαν ἐξω γιὰ νὰ πάρουν ἓνα πρῶτο πτυχίο.

Γιὰ τὰ ἄτομα ποὺ πῆγαν γιὰ βασικὲς σπουδὲς στὸ ἐξωτερικὸ τὰ πιὸ ἐπιτακτικὰ κίνητρα ἀποδημίας ἦταν ὁ φόβος τῶν μήπως δὲν εἰσαχθῶν ἢ ἀκόμη καὶ ἡ ἀποτυχία τους νὰ εἰσαχθῶν σὲ κάποιο ἀνώτατο ἐκπαιδευτικὸ Ἴδρυμα στὴν Ἑλλάδα (51,9%), καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ὑψηλὴ στάθμη τῶν ἐκπαιδευτικῶν προγραμμάτων στὶς ἀνεπτυγμένες χώρες (52,2%). Τὰ ἄτομα ποὺ ἀπέτυχαν ἢ φοβήθηκαν ὅτι θὰ ἀποτύχουν νὰ εἰσαχθῶν σὲ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια κατόντωνται κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ οικογένειες ποὺ τὸ ἐπίπεδο μορφώσεως τοῦ πατέρα ἦταν ἀποφοίτου Δημοτικοῦ—τὸ 63,4% τῶν ἐπιστημόνων τῶν προερχομένων ἀπ' αὐτὲς τὶς οικογένειες ἀπέτυχε ἢ φοβήθηκε ὅτι θὰ ἀποτύχει ἔναντι τοῦ 43% γιὰ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες ομάδες ἐπίπεδου μορφώσεως τοῦ πατέρα. Γιὰ τὰ ἄτομα ποὺ πῆγαν ἐξω γιὰ βασικὲς σπουδὲς, ἀφοῦ ἐλάχιστα ἐξασφάλισαν κάποια ὑποτροφία (9,2%), ἦταν φυσικὸ νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ συγγενεῖς (37,2%), στὴν Ἑλλάδα κυρίως, καὶ ἀπὸ τὴ δυνατότητα ποὺ προσφέρουν οἱ ἀνεπτυγμένες χώρες στοὺς σπουδαστὲς νὰ φοιτοῦν καὶ νὰ ἐργάζονται ταυτόχρονα (30,5%) γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἐξόδων παραμονῆς τους στὸ Ἑξωτερικὸ.

Ὡς πρὸς τὸν κλάδο σπουδῶν, λίγο περισσότεροι ἀπὸ τοὺς μισοὺς ἐπιναπατριστηνέες ἐπιστημόνων πῆγαν στὸ Ἑξωτερικὸ γιὰ νὰ κάνουν σπουδὲς μηχανικοῦ ἢ ἀρχιτέκτονα, μάλιστα τὰ 3/4 τῶν ἐπιστημόνων ποὺ ἔφυγαν γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν βασικὲς σπουδὲς στὸ ἐξωτερικὸ καὶ μόνο τὸ 1/5 αὐτῶν ποὺ πῆγαν γιὰ με-

τεκπαίδευση άκολούθησαν αυτούς τους κλάδους. Στόν Πίνακα II παρουσιάζεται τό ποσοστό επιστημόνων πού άκολούθησαν σπουδές στό έξωτερικό κατά κλάδο και επίπεδο σπουδών.

ΠΙΝΑΚΑΣ II. Κλάδος σπουδών* κατά επίπεδο σπουδών

Κλάδος σπουδών	Βασικές σπουδές (Νο 312)		Μετ/κές σπουδές (Ν.170)	Σύνολο (Ν.482)
Φυσικές και Γεωλογικές Έπιστήμες—Μαθηματικά	10,6%	27,6%	16,6%	
Μηχανικοί—Αρχιτέκτονες	75,3%	20,6%	55,8%	
Νομικά	0,3%	13,5%	5%	
Διοίκηση/Διοίκηση Έπιχειρήσεων	7,4%	7,1%	7,3%	
Έκπαίδευση	0,6%	7,6%	3,1%	
Οικονομικές/Κοινωνικές Έπιστήμες	2,2%	10,6%	5,2%	
Φιλολογία, Φιλοσοφία και Τέχνη	2,9%	10,6%	5,4%	

* Βλέπε κατάλογο κλάδων στόν Έκθεση Έπαναπατριsmός Έλλήνων Έπιστημόνων: 1960—71, Α. Αμνήρ, ΕΚΚΕ, 1978.

Άπό τόν παραπάνω πίνακα προκύπτει ότι ή κατηγορία τών μηχανικών και αρχιτεκτόνων είναι ή μόνη στόν όποια παρατηρούμε μία αντίστροφη σχέση μεταξύ κλάδου και επίπεδου σπουδών.

Διασαυρόνοντας τόν κλάδο σπουδών μέ τά κίνητρα άποδημίας διαπιστώνουμε ότι κίνητρα, όπως ή ποιότητα τών σπουδών στό έξωτερικό και τά διατιθέμενα μέσα, τό γόητρο, και ή άξία πού έχει ένα ξένο πτυχίο στόν Έλλάδα, παραμένουν ό ίσχυροί παράγοντες δίχως σημαντικές διαφορές μεταξύ κλάδων. Ό παράγων «δέν είχα τή δυνατότητα νά κάνω στόν Έλλάδα τίς συγκεκριμένες σπουδές πού ήθελα» είναι ό μόνος πού στή συσχέτιση μέ τίς μεταβλητές κλάδους και επίπεδο σπουδών παρουσιάζει διακυμάνσεις ποσοστού επιστημόνων πού τόν θεωρήσαν σημαντικό.

Ό Πίνακας III δείχνει αυτές τίς διακυμάνσεις. Τά άτομα πού ύποχρεώθηκαν νά άποδημήσουν γιά νά πραγματοποιήσουν τίς σπουδές πού έπιθυμούσαν πήγαν στό έξωτερικό κυρίως γιά μεταπτυχιακές σπουδές —έκτός άπό τούς κλάδους τής Φιλολογίας, Φιλοσοφίας και Τέχνης. Καί τά οδισιαστικότερα κενά στόν Έλληνική Άνωτάτη Έκπαίδευση, όπως πιστεύουν, ύπάρχουν στους κλάδους τής Διοικήσεως, τής Έκπαίδευσης, τών Φυσικών, Μαθηματικών και Γεωλογικών Έπιστημών, καθώς και τών Οικονομικών και Κοινωνικών Έπιστημών.

Ό συσχετισμός κινήτρων άποδημίας και χώρας σπουδών δίνει τήν άκόλουθη εικόνα: Γιά όλες τίς άνεπτυγμένες χώρες τής έρευνας τό ύψηλό επίπεδο τών σπουδών και τά μέσα πού προσφέρονται στό έξωτερικό είναι σημαντικοί παράγοντες, γιά τή Μεγάλη Βρετανία όμως και τή Γαλλία έχουν έξέχουσα σημασία. Οι ύποτροφίες άπό τό έξωτερικό τράβηξαν τό 61,4% τών επιστημόνων πού έπέστρεψαν άπό τίς Ήνωμένες Πολιτείες, τό 31,7% τών επιστημόνων πού έπέστρε-

ΠΙΝΑΚΑΣ III. Ποσοστό επιστημόνων πού στόν Έλλάδα δέν είχαν τή δυνατότητα νά κάνουν τίς σπουδές πού έπιθυμούσαν κατά κλάδο και επίπεδο σπουδών

Κλάδος Σπουδών	Έπίπεδο σπουδών στό έξωτερικό	
	Βασικές σπουδές	Μετ/κές σπουδές
Φυσικές και γεωλογικές επιστήμες	30,3%	80,8%
Μηχανικοί—Αρχιτέκτονες	19%	48,6%
Νομικά	0%	69,6%
Διοίκηση/Διοίκηση Έπιχειρήσεων	39%	91,7%
Έκπαίδευση	50%	84,6%
Οικονομικές και Κοινωνικές επιστήμες	42,8%	77,8%
Φιλολογία—Φιλοσοφία Τέχνη	77,8%	66,6%

ψαν άπό τή Γαλλία, ενώ οι ύποτροφίες άπό τήν Έλλάδα έστειλαν στό Έξωτερικό τό 43,9% και τό 39% τών επιστημόνων πού έπέστρεψαν άπό τή Μεγ. Βρετανία και τή Γαλλία, αντίστοιχα. Η άξία τού ξένου πτυχίου και τό γόητρο τών σπουδών στό έξωτερικό είναι παράγοντες πού επηρέασαν ίκανό ποσοστό επιστημόνων πού έπέστρεψαν άπό τίς ΗΠΑ, Μεγ. Βρετανία και Γαλλία, είναι όμως πολύ λιγότερο σημαντικοί γιά τούς έπαναπατριsmέντες άπό τήν Αυστρία και Ίταλία. Η Ίταλία, ή Αυστρία και ή Δυτική Γερμανία τράβηξαν τό 95% τών έπαναπατριsmέντων πού δέν έγιναν δεκτοί ή φοβήθηκαν ότι δέν θά γίνουν δεκτοί άπό κάποιο ελληνικό Άνώτατο Έκπαιδευτικό Ίδρυμα. Τά άτομα αυτά άνήκουν κατά κύριο λόγο στόν κλάδο τών μηχανικών.

σύγκριση κινήτρων άποδημίας τών Έλλήνων έπαναπατριsmέντων επιστημόνων μέ τά κίνητρα τών έπαναπατριsmέντων όλων τών άλλων άναπτυσσομένων χωρών τής έρευνας τού UNITAR

Ό εκπαιδευτικοί παράγοντες και οι προοπτικές έργασιας στό μέλλον, συνυπάρχουν και συσχετίζονται δυναμικά σάν κίνητρα άποδημίας τών Έλλήνων επιστημόνων πού έπαναπατριsmήκαν τήν περίοδο 1960-71. Ό Πίνακας IV, πού παρουσιάζει τά κίνητρα άποδημίας τών Έλλήνων έπαναπατριsmέντων επιστημόνων και τά κίνητρα τών έπαναπατριsmέντων όλων τών άλλων άναπτυσσομένων χωρών τής έρευνας τού UNITAR, δείχνει καθαρά ότι, ενώ σε γενικές γραμμές ύπάρχουν όμοιότητες μεταξύ τών δύο ομάδων, οι άποκλίσεις τών Έλλήνων είναι άρκετά σημαντικές, όστε ή όλική εικόνα νά είναι οδισιαστικά διαφορετική. Αιτές οι άποκλίσεις συνοψίζονται στικά πέντε σημεία πού άκολουθούν:

1. Παρά τή σημασία τους, πού ήδη άνεφέρθηκε, οι εκπαιδευτικές έλλξεις πού άσκοϋν οι άνεπτυγμένες χώ-

ΠΙΝΑΚΑΣ IV. Σύγκριση κινήτρων ἀποδημίας τῶν Ἑλλήνων ἐπαναπατρισθέντων ἐπιστημόνων μέ τά κίνητρα τῶν ἐπαναπατρισθέντων ὁκῶν τῶν ἄλλων ἀναπτυσσομένων χωρῶν τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR

Κίνητρα ἀποδημίας	Ὅλες οἱ ἄλλες χῶρες (N=2472)	Ἑλλάς (N=482)	Διαφορά σέ %	Κίνητρα ἀποδημίας	Ὅλες οἱ ἄλλες χῶρες (N=2472)	Ἑλλάς (N=482)	Διαφορά σέ %
(α) Ὑποτροφίες καί ἄλλου εἶδους ἐκπαιδευτικές εὐκαιρίες:				2. Οἱ ἐδῶ συγγενεῖς μου μοῦ ὑποσχέθηκαν οικονομική βοήθεια ἂν θά σπουδάσα στο ἔξωτερικό	9%	22%	+13
1. Πῆρα ὑποτροφία γιά σπουδές στο ἔξωτερικό ἀπό πηγῆ(ές) στην Ἑλλάδα	23%	16%	-7	3. Οἱ συγγενεῖς μου πού ζοῦν στο ἔξωτερικό μοῦ ὑποσχέθηκαν οικονομική βοήθεια ἂν σπουδάσα ἐκεῖ	2%	7%	+5
2. Πῆρα ὑποτροφία γιά σπουδές στο ἔξωτερικό ἀπό πηγῆ(ές) τοῦ ἔξωτερικού	59%	16%	-43	(δ) Προοπτικές ἐργασίας:			
3. Ἐνῆργησα, ἀλλά δέν πῆρα ὑποτροφία γιά νά σπουδάσω στην Ἑλλάδα	3%	1%	-2	1. Τό γόητρο πού ἔχουν στην Ἑλλάδα οἱ σπουδές στο ἔξωτερικό	43%	31%	-13
4. Δέν ἔγινα δεκτός(ή) σέ Πανεπιστήμιο ἢ ἀντίστοιχο Ἐκπαιδευτικό Ἰδρυμα στην Ἑλλάδα	1%	13%	+12	2. Ἡλίπαι νά ἐξασφαλίσω μιᾶ ἐπικερδή ἐργασία στο ἔξωτερικό, μετά τίς σπουδές μου, καί νά ἀποταμειώσω χρήματα	9%	7%	-2
5. Φοβήθηκα πός δέν θά μπορούσα νά εἰσαχθῶ σέ Πανεπιστήμιο ἢ ἄλλο ἀνάλογο Ἐκπαιδευτικό Ἰδρυμα στην Ἑλλάδα λόγω τῶν περιορισμένων θέσεων	3%	23%	+20	3. Στόν τομέα μου, ἔνα πτυχίο ἔξωτερικού ἔχει στην Ἑλλάδα μεγαλύτερη ἀξία ἀπό ἔνα ἑλληνικό πτυχίο	39%	37%	-2
(β) Κύκλοι σπουδῶν - Μαθηματα:				4. Σέ περίπτωση πού θά ἔμεινα στο ἔξωτερικό, θά μοῦ ἦσαν ἀπαραίτητα τά προσόντα τοῦ ἔξωτερικού γιά νά σταδιοδρομήσω ἰκανοποιητικά ἐκεῖ	14%	33%	+19
1. Δέν εἶχα τή δυνατότητα στην Ἑλλάδα νά κάνω τίς συγκεκριμένες σπουδές πού ἤθελα (δέν ὑπῆρχαν τά σχετικά προγράμματα μαθημάτων ἢ τά μέσα)	52%	41%	-11	5. Γιά τήν εὐδοκίαιά μου ἢ πρακτική ἄσκηση στο ἔξωτερικό ἔχει μεγάλη σημασία, καί ὁ ἄλλος τρόπος γιά νά πάω καί νά τήν ἀποκτήσω ἦταν νά πάρω visa φοιτητοῦ γιά τή χώρα αὐτή	28%	23%	-5
2. Ἦθελα νά σπουδάσω σέ ὀρισμένο Ἐκπαιδευτικό Ἰδρυμα στο ἔξωτερικό	39%	39%	0	(ε) Ἐπίδραση συγγενῶν καί φίλων:			
3. Δέν ἦμουν βέβαιος(ή) τί κλάδο σπουδῶν ἤθελα νά ἀκολουθήσω	3%	1%	-2	1. Ὁ (ἡ) σύζυγός μου ἀποφάσισε νά σπουδάσει στο ἔξωτερικό	6%	2%	-4
4. Στόν τομέα μου καί γιά τό ἐπίπεδο τῶν γνώσεών μου, σκέφθηκα πός ἡ ἐκπαίδευση στο ἔξωτερικό ἦταν ἀνώτερη σέ σχέση μέ ἔτι ὑπῆρχε στην Ἑλλάδα	75%	64%	-11	2. Τά μέλη τῆς οἰκογενείας μου σπουδάζουν συνήθως στο ἔξωτερικό	5%	5%	0
5. Στόν τομέα μου καί γιά τό ἐπίπεδο τῶν γνώσεών μου, σκέφθηκα ὅτι τά μέσα πού διατίθενται στο ἔξωτερικό εἶναι περισσότερα καί καλύτερα ἀπό ἔτι στην Ἑλλάδα	72%	66%	-6	3. Φίλοι στην Ἑλλάδα μέ συμβούλευσαν νά σπουδάσω στο ἔξωτερικό	14%	24%	+10
6. Στόν τομέα μου καί γιά τό ἐπίπεδο τῶν γνώσεών μου, θά χρειαζόταν λιγότερος χρόνος γιά νά ἀποκτήσω ἔνα πτυχίο στο ἔξωτερικό παρά στην Ἑλλάδα	18%	7%	-11	4. Συγγενεῖς στην Ἑλλάδα μέ συμβούλευσαν νά σπουδάσω στο ἔξωτερικό	10%	20%	+10
7. Στο ἔξωτερικό θά μπορούσα νά ἐκλέξω ἀνάμεσα σέ περισσότερους τομείς σπουδῶν	46%	30%	-16	5. Καθηγητές μου στην Ἑλλάδα μέ συμβούλευσαν νά σπουδάσω στο ἔξωτερικό	30%	22%	-8
(γ) Οἰκονομικοί λόγοι:				6. Φίλοι ἡ συγγενεῖς πού ζοῦν στο ἔξωτερικό μέ συμβούλευσαν νά σπουδάσω ἐκεῖ	9%	15%	+6
1. Νόμιζα ὅτι στο ἔξωτερικό θά μοῦ ἦταν πιό εὐκόλο παρά στην Ἑλλάδα νά ἐξοικονομῶ τά ἐξοδά μου ἐργαζόμενος(ή) καί νά σπουδάζω συγχρόνως	17%	24%	+7	Προσωπικοί λόγοι:			
				1. Ζητοῦσα εὐκαιρία γιά νά γνωρίσω τόν κόσμο	47%	33%	-14
				2. Ἐπιθυμοῦσα νά ἀπομακρυνθῶ ἀπό οἰκογενειακές πιέσεις στην Ἑλλάδα	3%	7%	+4
				3. Ἦθελα νά προετοιμασθῶ το ἔδαφος καί γιά ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας μου νά πάνε στο ἔξωτερικό	4%	4%	0

(Συνεχίζεται)

ΠΙΝΑΚΑΣ IV. Σύγκριση κινήτρων άποδημίας τών Έλλήνων επαναπατρισθέντων επιστημόνων με τά κίνητρα τών επαναπατρισθέντων όλων τών άλλων αναπτυσσομένων χωρών τής έρευνας του UNITAR

Κίνητρα άποδημίας	Όλες οι άλλες χώρες (N=2472)			Διαφορά σε %	Κίνητρα άποδημίας	Όλες οι άλλες χώρες (N=482)		
	Έλλάς	Διαφορά σε %	Διαφορά σε %					
4. Έξέταξα σοβαρά τήν προοπτική νά μεταναστεύω και θεώρησα καλύτερο νά δοκιμάσω πρώτα σάν φοιτητής	2%	6%	+4	2.	Πίστευα ότι στό εξωτερικό θά είχα περισσότερη έλευθερία στήν ιδιωτική ζωή	40%	34%	-6
5. Άρχικα πήγα στό εξωτερικό σάν επισκέπτης, αλλά κατόπιν άποφάσισα νά παραμείνω και νά σπουδάσω εκεί	1%	2%	+1	3.	Πίστευα ότι θά ύπήρχε μεγαλύτερη πολιτική έλευθερία στό εξωτερικό	11%	13%	+2
6. Ήθελα νά θέσω τίς βάσεις γιά τήν άποκτηση του δικαιώματος ύηκοότητας ή άδειας μόνιμου διαμονής στό εξωτερικό	1%	2%	+1	4.	Ή στρατιωτική μου θητεία άνεβλήθη όταν πήγα στό εξωτερικό άν σπουδές	5%	5%	0
(ζ) Διάφοροι λόγοι:				5.	Πήγα σ' αυτή τή χώρα με προοπτική νά πάω άργότερα σε άλλη άνεπτυγμένη χώρα	2%	10%	+8
1. Μπορούσα νά έχω περισσότερες έπα-						5%	5%	0

ρες είναι λιγότερο ισχυρές γιά τούς Έλληνες άπ' ότι γιά τούς επιστήμονες τών άλλων αναπτυσσομένων χωρών. Τό ποσοστό τών Έλλήνων επαναπατρισθέντων πού έπηρεάστηκε στήν άπόφαση γιά άποδημία άπό παράγοντες όπως τά μέσα και τό επίπεδο σπουδών στό εξωτερικό, τήν ποικιλία επιστημονικών τομέων και τή δυνατότητα παρακολουθήσεως συγκεκριμένων προγραμμάτων σπουδών, άνυπάρκτων στόν έλληνικό ακαδημαϊκό χώρο, είναι σταθερά μικρότερο άπό τό ποσοστό τών επηρεασθέντων επαναπατρισθέντων όλων τών άλλων χωρών τής έρευνας του UNITAR.

2. Τό ποσοστό τών Έλλήνων επιστημόνων, πού βασίστηκαν σε ύποτροφίες, άπό έλληνική ή ξένη πηγή, γιά νά σπουδάσουν σε άνεπτυγμένες χώρες, είναι έντυπωσιακά χαμηλότερο—32% τών Έλλήνων έναντι του 82% τών επαναπατρισθέντων όλων τών άλλων αναπτυσσομένων χωρών. Άντίθετα, πολύ περισσότεροι Έλληνες παρά επιστήμονες τών άλλων αναπτυσσομένων χωρών βασίστηκαν σε συγγενείς και στή δυνατότητα εργασίας πού προσφέρουν τά άνεπτυγμένα κράτη στός φοιτητές γιά τήν κάλυψη τών έξόδων σπουδών τους.

3. Μεγαλύτερο είναι και τό ποσοστό Έλλήνων επιστημόνων πού έλαβαν ύπ' όψη τή συμβουλή όχι μόνο συγγενών, αλλά και φίλων νά σπουδάσουν έξω άπό τήν Ελλάδα, ενώ γιά τούς επαναπατρισθέντες τών άλλων χωρών πού σημαντική ήταν ή συμβουλή τών καθηγητών τους.

4. Μηδανόμο είναι τό ποσοστό τών επαναπατρισθέντων τών λοιπών αναπτυσσομένων χωρών τής έρευνας του UNITAR πού ανάγκαστηκαν νά φύγουν άπό τόν τόπο τους γιατί δέν έγιναν ή φοβήθηκαν ότι δέν θά γίνουν δεκτοί σε Πανεπιστήμιο ή αντίστοιχο εκπαιδευτικό ίδρυμα στόν τόπο τους, 4%. Οι Έλληνες όμως σπουδαστές αυτής τής κατηγορίας άντιπρο-

σωπεύουν τό 35% του συνόλου τών Έλλήνων επαναπατρισθέντων επιστημόνων.

5. Γιά τούς Έλληνες επιστήμονες ή μετανάστευση φαίνεται νά είναι μία έπιλογή πού πιστεύουν ότι κάποια στιγμή ίσως χρειαστεί νά κάνουν, γ' αυτό έπιθυμούν νά είναι προετοιμασμένοι. Έτσι, 33% τών επαναπατρισθέντων Έλλήνων επιστημόνων έναντι του 14% τών επιστημόνων τών λοιπών χωρών, σκέφτηκαν πριν άποδημήσουν ότι θά τους ήταν άπαραίτητα τά προσόντα του εξωτερικού άν έμεναν νά σταδιοδρομήσουν σε κάποια ξένη χώρα.

περίληψη πορισμάτων και συζήτηση

Ένα άπό τά κύρια συμπεράσματα τής έρευνας του UNITAR είναι ότι, παρά τίς συζητήσεις πού έχουν γίνει στό παρελθόν σχετικά με τό ότι οι σπουδές στό εξωτερικό δέν είναι άλλο άπό δικαιολογία, ενώ ο άώτερος σκοπός είναι ή μόνιμη εγκατάσταση και σταδιοδρομία σε κάποια άνεπτυγμένη χώρα, ή έπιθυμία τών περισσότερων επιστημόνων τών άνεπτυγμένων χωρών, έστω και άν παραμείνουν έξω άπό τή χώρα τους και μετά τήν άποπεράτωση τών σπουδών τους, είναι νά επαναπατρισθούν. Έπί πλέον, ο επαναπατρισμός είναι στενά συσχετισμένος με εκπαιδευτικά κίνητρα άποδημίας. Δέν εκπλήσσει λοιπόν τό γεγονός ότι τό 98,8% τών Έλλήνων επιστημόνων πού επαναπατρίστηκαν τήν περίοδο 1960-71 είχαν σάν κύριο κίνητρο άποδημίας τίς σπουδές. Ός προς τό επίπεδο σπουδών οι Έλληνες επαναπατρισθέντες χωρίζονται σε δύο ομάδες, τήν πλειονότητα, 65%, πού άποδημησε με στόχο τήν εξασφάλιση ενός πρώτου πανεπιστημιακού πτυχίου, και τή μειονότητα, 35%, πού έφυγε άπό τήν Ελλάδα γιά μεταπτυχιακές σπουδές.

Η προέλευση των επιστημόνων που επέστρεψαν στην Ελλάδα την ενδεκαετία 1960-71 είναι έντονα άστική. Τό 67% των επιστημόνων του δείγματος προέρχεται από άστικές περιοχές, ενώ την περίοδο που γεννήθηκαν οι περισσότεροι από τους επιστήμονες του δείγματος 1930-1942, ο άστικός πληθυσμός της χώρας αποτελούσε μόνο τό 31,5% του συνόλου. Στις άστικές περιοχές περάτωση ή πλειονότης, 86,2%, και τή Μέση Έκπαιδευση. Ως προς τήν προέλευση δέν παρουσιάζονται σημαντικές διαφορές ανάμεσα στους επιστήμονες που αποδήμησαν για βασικές σπουδές και σ' αυτούς που έφυγαν για μεταπτυχιακή.

Παίρνοντας τό επίπεδο εκπαίδευσης σάν δείκτη κοινωνικοοικονομικής θέσης, τό 74,1% των έπαναπατρισθέντων επιστημόνων τής περιόδου 1960-71 παρουσιάζουν κοινωνική άνοδο σέ σχέση μέ τόν πατέρα τους. Παρά τό γεγονός αυτό οι έπαναπατρισθέντες επιστήμονες προέρχονται από οικογένειες ύψηλότερου μορφωτικού επιπέδου από τό μέσον δρο του πληθυσμού τής Ελλάδας. Στόν Πίνακα V παρουσιάζονται α) τό επίπεδο μορφώσεως των άρρένων 45 έτών και άνω δλης τής χώρας σύμφωνα μέ τήν άπογραφή του 1961 και β) τό επίπεδο μορφώσεως των πατέρων των έπαναπατρισθέντων επιστημόνων. Είναι φανερό από τόν πίνακα αυτό, ότι έλάχιστοι έπαναπατρισθέντες επιστήμονες προέρχονται από οικογένειες που ο πατέρας-άρχηγός τους είχε εκπαίδευση μικρότερη από τήν του άποφοίτου Δημοτικού Σχολείου, ενώ είναι συγκριτικά πολύ μεγάλος ο αριθμός των έπαναπατρισθέντων επιστημόνων που έχουν πατέρα άποφοίτο Γυμνασίου ή πτυχιούχο Άνωτέρας ή Άνωτάτης Σχολής. Η ομάδα των επιστημόνων που αποδήμησαν για βασικές σπουδές δέν διαφέρει από τήν ομάδα των μετεκπαιδευθέντων ως προς τήν εκπαίδευση του πατέρα.

Τό ποσοστό των γυναικών επιστημόνων που επέστρεψαν τήν περίοδο τής έρευνας είναι πολύ μικρό (9,5%) σέ σχέση μέ τό ποσοστό των γυναικών που άποκτούν κάθε χρόνο πτυχιό Άνωτάτης ή Άνωτέρας Σχολής στήν Ελλάδα (33,1%, κατά μέσο δρο για τήν περίοδο 1962-71). Αυτή ή σημαντική διαφορά σημαίνει ότι είτε οι Έλληνίδες δέν μεταβαίνουν στο Έξωτερικό για σπουδές είτε μικρό ποσοστό από τίς γυναίκες επιστήμονες που φεύγουν από τήν Ελλάδα για σπουδές ή εργασία στο έξωτερικό επιστρέφει. Αυτή ή δεύτερη ύπόθεση, ότι δηλαδή μικρό ποσοστό γυναικών επιστρέφει, ύποστηρίζεται από τά πορίσματα των μελετών των άλλων χωρών τής έρευνας του UNITAR· οι γυναικές επιστήμονες από αναπτυσσόμενες χώρες παραμένουν στις ανεπτυγμένες χώρες τής έρευνας σέ σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό άπ' ότι οι άνδρες. Τό ποσοστό των έπαναπατρισθεισών Έλληνίδων επιστημόνων που έκαναν μεταπτυχιακές σπουδές στο έξωτερικό (51% του συνόλου των έπαναπατρισθεισών γυναικών) είναι μεγαλύτερο από τό ποσοστό των άνδρών (33,6% του συνόλου των έπαναπατρισθέντων άνδρών).

ΠΙΝΑΚΑΣ V. Επίπεδο μορφώσεως άρρένων δλης τής Ελλάδας 45 έτών και άνω και επίπεδο μορφώσεως των πατέρων των επιστημόνων τής έρευνας

Έπίπεδο μορφώσεως	Άρρενες 45 έτών και άνω*	Πατέρες επιστημόνων έρευνας	Διαφορά σέ %
Δέν τελείωσαν τό Δημοτικό	47,7%	7,8%	- 39,9
Άποφοίτοι Δημοτικού	40,7%	39,5%	- 1,2
Άποφοίτοι Γυμνασίου	8%	26,8%	+ 18,8
Άποφοίτοι Άνωτάτων Σχολών	3,6%	25,9%	+ 22,3

* Πηγή: Άπογραφή του 1961, ΕΣΥΕ.

Όλοι σχεδόν οι επιστήμονες που αποδήμησαν για να κάνουν βασικές σπουδές εκτός Ελλάδος έφυγαν πριν εργαστούν και πριν έπωμιστούν οικογενειακές ύποχρεώσεις. Αντίθετα, τό 90% των έπαναπατρισθέντων επιστημόνων που αποδήμησαν για μεταπτυχιακές σπουδές είχαν εργαστεί στήν Ελλάδα, μάλιστα τό 60% αυτών των άτομων είχε σάν εργοδότη τό Έλληνικό Δημόσιο.

Τά κίνητρα άποδημίας που επηρέασαν τήν πλειονότητα των Έλλήνων επιστημόνων που έπαναπατρίστηκαν τήν περίοδο 1960-71 ανήκουν στή γενική κατηγορία των εκπαιδευτικών έλλξεων από τίς ανεπτυγμένες χώρες και ώσεων από τήν Ελλάδα. Ως προς τά κύρια αυτά κίνητρα υπάρχουν διαφορές μεταξύ των δύο φύλων, των επιστημόνων που πήγαν για βασικές και για μεταπτυχιακές σπουδές, των κλάδων και των χωρών σπουδών. Σημαντικές διαφορές ως προς τά κίνητρα υπάρχουν και μεταξύ των Έλλήνων έπαναπατρισθέντων και των έπαναπατρισθέντων των λοιπών αναπτυσσόμενων χωρών τής έρευνας του UNITAR. Οι διαφορές αυτές συνοψίζονται παρακάτω.

Τό επίπεδο σπουδών και τά μέσα που διατίθενται στις ανεπτυγμένες χώρες, καθώς και ο πλούτος τομέων και έπιστημονικών προγραμμάτων, είναι παράγοντες που επηρέασαν μεγάλο αριθμό Έλλήνων επιστημόνων στήν άπόφασή του να μεταβεί στο έξωτερικό. Οι παράγοντες αυτοί ήταν πολύ πιο σημαντικοί για τους επιστήμονες που άκολουθήσαν μεταπτυχιακές σπουδές έξω από τήν Ελλάδα και μάλιστα γι' αυτούς που σπούδασαν στή Μεγάλη Βρετανία και τή Γαλλία. Για τους σπουδαστές που πήγαν στήν Ίταλία για βασικές σπουδές οι παράγοντες αυτοί ήταν λιγότερο σημαντικοί. Δύο άκόμη εκπαιδευτικοί παράγοντες ώθησαν τους Έλληνες έπαναπατρισθέντες να φύγουν από τήν Ελλάδα: 1) Τό ότι δέν είχαν τή δυνατότητα να πραγματοποιήσουν τις συγκεκριμένες σπουδές που έπιθυμούσαν. Αυτός ήταν ο βασικός λόγος άποδημίας των 3/4 των επιστημόνων που έφυγαν για μεταπτυχιακές σπουδές. 2) Η άποτυχία εισαγωγής ή ο φόβος ότι δέν θα γίνουν δεκτοί σέ έλληνικό άνώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα που κατήυθνε τό 52% των σπουδαστών προς τήν Ίταλία, τήν Αυστρία και τή Δυτική

Γερμανία. Έκει τους δόθηκε η δυνατότητα, έστω και αν δεν ήταν γλωσσικά προετοιμασμένοι να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες του ξένου εκπαιδευτικού συστήματος, να αγωνιστούν για την έναρξη τους στον επιστημονικό κλάδο της επιλογής τους, που ήταν κυρίως ο κλάδος των μηχανικών και αρχιτεκτόνων. Τό ποσοστό των 'Ελληνίδων, που αποδήμησε από φόβο μήπως δεν εισαχθεί ή επειδή δεν εισήχθη σε ελληνικό άνωτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα, ήταν πολύ μικρότερο των ανδρών.

Σέ σύγκριση μέ τούς έπαναπατρισθέντες των λοιπών αναπτυσσόμενων χωρών, οι Έλληνες επιστήμονες φαίνεται πως επηρεάζονται λιγότερο από τά πλεονεκτήματα των ανεπτυγμένων χωρών και πολύ περισσότερο από τό γεγονός ότι δεν μπορούν τά σπουδάσουν στην Έλλάδα. Γι' αυτό ίσως δεν τούς ενδιαφέρει ιδιαίτερα αν θά έχουν ύποτροφία ή όχι. Έλάχιστο είναι τό ποσοστό των Έλλήνων ύποτρόφων σε σχέση μέ τούς έπαναπατρισθέντες των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών. Γιά τούς Έλληνες ύπάρχει τό αντίσταθιμα της μεγαλύτερης ήθικής και οικονομικής συμπαράστασης των συγγενών και φίλων και ή διάθεση νά έπωφεληθούν της δυνατότητας που προσφέρουν οι ανεπτυγμένες χώρες νά σπουδάσει κανείς καλύπτοντας τά έξοδά των εργαζόμενος. Μεγαλύτερο ποσοστό ανδρών που έφυγαν για μεταπτυχιακές σπουδές πήρε ύποτροφία από ελληνική πηγή, ενώ μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών πήρε ύποτροφία από φορέα ξένης χώρας.

Ένα ακόμη σημείο όπου διαφέρουν οι Έλληνες έπαναπατρισθέντες της περιόδου 1960-71 από τούς έπαναπατρισθέντες των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών είναι τό έξής: Είτε πάει στό έξωτερικό για ένα πρώτο πτυχίο είτε για μεταπτυχιακές σπουδές ο Έλληνας επιστήμονας επηρεάζεται περισσότερο απ' ό,τι ο ξένος από τη σκέψη πως αν σε κάποιο στάδιο της επιστημονικής επαγγελματικής του διαδρομής αποφασίσει ή αναγκαστεί νά σταδιοδρομήσει έξω από τόν τόπο του, ένα πτυχίο ενός άνωτατου εκπαιδευτικού ίδρύματος μιάς ανεπτυγμένης χώρας θά του είναι απαραίτητο. Τό ένα τρίτο των Έλλήνων επιστημόνων άποφάσισε νά σπουδάσει έξω από την Έλλάδα για νά εξασφαλίσει αυτό τό ένδεχόμενο, ύπάρχει όμως μιά αντίστροφη σχέση ανάμεσα στον παράγοντα αυτόν και στό επίπεδο μορφώσεως του πατέρα.

Από τά παραπάνω προκύπτει ότι ή αποδημία των περισσότερων έπαναπατρισθέντων Έλλήνων επιστημόνων είχε σαν έπιθυμητό τέρμα την έπίτευξη μιάς θέσης ύψηλότερης απ' αυτήν που ξεκίνησαν, στό ελληνικό κοινωνικοοικονομικό στερέωμα, και για την κατάκτηση της συναντούν έμπόδια μέσα στό ελληνικό άνωτατο εκπαιδευτικό σύστημα. Αύτη όμως ή αποδημία συμβαίνει νά είναι ή λιγότερο μεθοδευμένη, και τόσο ή μετάβαση στό έξωτερικό, όσο και ή επιστροφή του έπιστήμονα βασίζονται σε προσωπική του αξιολόγηση των συνθηκών της μιάς ή της άλλης χώρας.

Επειδή ή μη μεθοδευμένη αποδημία συναντιέται σε κάποιο βαθμό σε διάφορες αναπτυσσόμενες χώρες, διάφοροι μελετητές ασχολήθηκαν μέ τό έρώτημα: Τό τιμήμα της ξένης εκπαίδευσως άξίζει τό κέρδος, τόσο για τίς χώρες άποστολής, όσο και για τίς χώρες ύποδοχής; Η άπάντηση που δίνουν είναι ή έξής:

Οι ανεπτυγμένες χώρες που προσφέρουν εκπαίδευση σε άτομα προερχόμενα από αναπτυσσόμενα έθνη έχουν λίγα νά χάσουν. Έκθεταιν στους ξένους σπουδαστές την ιδεολογία τους, την κοινωνικοοικονομική μεθοδολογία τους και την τεχνολογία τους μεταδίδοντας μέσω αυτών των πολιτισμό τους σε μικρό ή μεγάλο βαθμό. Άν οι άνάγκες τους τό υπαγορεύουν, οι ανεπτυγμένες χώρες μπορούν νά προσφέρουν στους ξένους σπουδαστές τό ένδεχόμενο νά μη γυρίσουν, έμπλουτίζοντας έτσι τό ύψηλο επίπεδο δυναμικού τους. Αύτό τό πιθανό κέρδος έχει ύπολογιστεί ότι ύπερβαίνει σημαντικά τίς δαπάνες στις όποιες προβαίνουν τά ανεπτυγμένα κράτη για την εκπαίδευση των ξένων σπουδαστών· έτσι, έχει άποδειχθεί ότι ή εκπαίδευση ξένων επιστημόνων είναι μιά αξιολογική επένδυση από μέρος αυτών των κρατών. Άν τό ποσοστό άνεργίας τους επιβάλλει νά ακολουθηθεί διαφορετική πολιτική, τά ανεπτυγμένα κράτη μπορούν νά έμποδίσουν την είσοδο ξένων ατόμων στην αγορά εργασίας τους σκληρώνοντας τη μεταναστευτική τους πολιτική ή απλώς θέτοντάς την σε έφαρμογή.

Γιά τίς χώρες άποστολής τό άποτέλεσμα δεν είναι τόσο καθαρά θετικό. Άκόμη και αν τά εκπαιδευόμενα στό έξωτερικό άτομα επιστρέψουν στη χώρα τους, ή χώρα αυτή δεν κερδίζει έκτός εάν α) οι κλάδοι τό επίπεδο εκπαίδευσως που επιδιώκουν οι εκπαιδευόμενοι ανταποκρίνεται σε καλά αξιολογημένες άνάγκες για την ανάπτυξη της χώρας, β) δίνεται στους έπαναπατριζόμενους ή ευκαιρία και τά μέσα νά συνεισφέρουν στην ανάπτυξη του έθνους τους, και γ) τούς προσφέρεται ύποστήριξη για τη διατήρηση και τη βελτίωση των γνώσεών τους.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Μετανάστευση και επιστροφή επιστημόνων

1. Walter Adams (editor), *The Brain Drain* (New York: The Macmillan Company, 1968; London: Collier-Macmillan Ltd., 1968).
2. The Committee on the International Migration of Talent, *Modernization and the Migration of Talent* (New York: Education and World Affairs, 1970). Summary of findings and recommendations.

3. *International Migration of High-Level Manpower: Its Impact on the Development Process* (New York: Praeger Publishers, 1970). Contains the special national reports about Taiwan, The Philippines, Japan, Thailand, Korea, Malaysia and Singapore, India, Middle East, Turkey, Iran, Equatorial Africa, Tanzania and Kenya, Latin America, Britain, The Netherlands, France, Australia.
  4. George B. Baldwin, «Brain Drain or Overflow?», *Foreign Affairs*, Volume 48, Number 2, January 1970, pp. 358-372.
  5. Joseph G. Whelan, *Brain Drain: A Study of the Persistent Issue of International Scientific Mobility* (Washington: US Government Printing Office, 1974). Prepared for the Subcommittee on National Security Policy and Scientific Developments of the Committee on Foreign Affairs, US House of Representatives, by the Foreign Affairs Division, Congressional Research Service, Library of Congress.
  6. Hans Peter Schipulle, *Ausverkauf der Intelligenz aus Entwicklungsländern: Eine kritische Untersuchung zum Brain Drain* (Munich: Weltforum Verlag, 1973).
  7. Susumu Watanabe, «The Brain Drain from Developing to Developed Countries», *International Labour Review*, Volume 99, Number 4, April 1969, pp. 401-433.
- B. Σχετική βιβλιογραφία**
1. Stevan Dedijer and L. Svenningson, *Brain Drain and Brain Gain* (Lund: Research Policy Program, University of Lund, 1967).
  2. *Selected Publications and Research Related to the International Migration of Professional Manpower* (Washington: Study Committee on the International Migration of Talent, Education and World Affairs, 1968).
  3. G. Beyer, *Brain Drain/Auszug des Geistes/Exode des Cerveaux: A Selected Bibliography on Temporary and Permanent Migration of Skilled Workers and High-Level Manpower, 1967-1972* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1972).
  4. Special issue of the *International Newsletter on Migration*, Volume 2, Number 3, September 1972.
  5. *The Foreign Medical Graduate: A Bibliography* (Washington: US Government Printing Office, 1972). DHEW Publication No. (NIH) 73-440, November 1972.
- Γ. Βιβλία, άρθρα και εκδόσεις από την έρευνα του UNITAR «Μετανάστευση και Έπαναπατριsmός Έπιστημόνων»**
1. William Glaser and Annerose Schneider Hürfeld, «The Migration and Return of Professionals», *UNITAR News*, Volume 2, Number 3 (Autumn 1970), p. 2.
  2. Mehri Hekmati and William A. Glaser, «The Brain Drain and UNITAR's Multinational Research Project on the Subject», *Social Science Information*, Volume 12, Number 2 (April 1973), pp. 123-138.
  3. William A. Glaser, «UNITAR's Project on the Brain Drain and Study Abroad», *Focus/Technical Cooperation*, 1974/2, pp. 26-27. Special insert in *International Development Review*, Volume XVI, Number 2, 1974.
  4. William A. Glaser and G. Christopher Habers, «The Migration and Return of Professionals», *International Migration Review*, Volume 8, Number 2 (Summer 1974), pp. 227-244.
  5. William A. Glaser, «Migration of Talent», *International Encyclopedia of Higher Education* (San Francisco: Jossey-Bass Inc., 1977).
  6. G. Christopher Habers, *The Universal Minority: A Study of the Female Brain Drain of Students from Developing Countries in Three Developed Countries* (New York: Essay for the Master of Arts in Sociology, Columbia University, 1972).
  7. Christine Mironesco, *Reasons for Studying Abroad, A Comparative Analysis of Brazilian, Iranian and Lebanese Students in the United States and France* (New York: Essay for the Master of Arts in Sociology, Columbia University, 1972).
  8. William A. Glaser, «The Process of Cross-National Survey Research», in Alexander Szalai et al. (editors), *Cross-National Comparative Survey Research: Theory and Practice* (Oxford: Pergamon Press, 1977), pp. 403-435.
  9. William A. Glaser, «The Return of the Professional: The Value of His Education Abroad», Proceedings of the inaugural conference, Center for International Higher Education Documentation, Northeastern University, Boston, 1977.
  10. William A. Glaser, *The Brain Drain: Emigration and Return* (London: Pergamon Press, 1978).
  11. Orlando Rodriguez, *Social Determinants of Non-Return: Students from Developing Countries in the United States* (New York: dissertation for the Ph. D., in Sociology, Columbia University, 1974).
  12. G. Lakshmana Rao, *Overseas Students in Australia: Some Major Findings from a Nation-wide Survey* (Canberra: Education Research Unit, Research School of Social Sciences, Australian National University, 1976).
  13. Geoff Caldwell, «Australia, Asian Students and the Brain Drain», *Education News* (Australian Federal Department of Education), June 1974, pp. 16-17.
  14. Sara Pallma, *Emigración y Retorno de Profesionales: El Impacto de los Estudios en el Exterior* (San Carlos de Bariloche, Fundación Bariloche, 1974).
  15. «Opinions of Indian Returnees from Abroad» (An Interim Report), *Technical Manpower*, Volume XV, Number 10 (October 1972).
  16. Hyun Ki Paik, Ok Ki Kim and Young Hwan Oh, *Tunoe yuch' ul e kwanhan yon' gu: kwigukcha pun* (A Study on the Brain Drain: Return of Professionals) (Seoul: Korean Educational Development Institute, 1974).
  17. Hector J. Apezchea, Carlos Filgueira and Suzana Prates, *Estudio y Trabajo en el Exterior* (Montevideo: Centro de Informaciones y Estudios del Uruguay, 1976).
- Έκδόσεις του Instituto Brasileiro de Relações Internacionais and the Escola Brasileira de Administração Pública of the Fundação Getúlio Vargas.*
18. Renato Raul Boschi, *Bibliografia Internacional Comentada sobre Imigração e Retorno de Pessoal Qualificado*, 1971.
  19. Renato Raul Boschi, *O Estudo Pós-Graduado no Exterior: Características por Ramo de Especialização*, 1971.
  20. Magda Prates Coelho and Elisa Maria Pereira, *O Emprego, no Brasil, de Profissionais Treinados no Exterior*, 1971.
  21. Simon Schwartzman, *Profissionais Brasileiros Treinados no Exterior - 1960 a 1970*, 1971.
  22. Simon Schwartzman, *Projeto Retorno—Avaliação do Impacto do Treinamento, no Exterior, de Pessoal Qualificado—Relatório Final*, 1971.
  23. Simon Schwartzman and Elisa Maria Pereira Reis, *Profissionais Brasileiros com Treinamento no Exterior*, 1972.
  24. *Perquisa Complementar Projeto dos Empregadores—Relatório Final*, 1972.